

PERISKOP

FORUM FOR KUNSTHISTORISK DEBAT

Periskop: Forum for kunsthistorisk debat

Nr. 32, 2024

“Føroysk listasøga í dag”

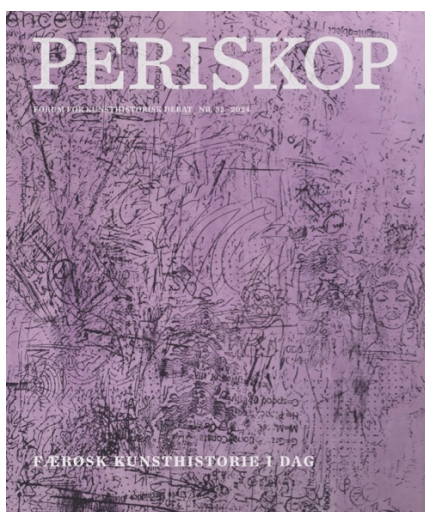
Heiti: “Elinborg Lützen: Undirsjóvarhugaheimar”

Høvundur/høvundar: Anna Maria Dam Ziska

Blaðsíðutal: 94-98

Dagfesting: 31.10.2024

DOI: 10.7146/periskop.v2024i32.150464

Elinborg Lützen

Undirsjóvarhugaheimar

Elinborg Lützen (1919-95) var fyrsti føroyski grafikarin. Hóast hon spælir ein ógviliga umráðandi leiklut í føroyskari listasøgu, er lutfalsliga lítil gransking gjørd og tilfar framleitt um listakvinnuna, burtursæð frá kataloginum, sum Nils Ohrt stóð fyri, og sum kom út í 2021 í sambandi við framsýningina á Listasavninum. Harumframt finnast stuttar innleiðingar til listina hjá Elinborg Lützen í yvirlitsbókum um føroyska list so sum *Sekel* (2011) eftir Mikael Wivel og *Myndlist í Føroyum* (2000) eftir Bárð Jákupsson. Henda ritroynd miðar eftir at víðka um greiningarnar av verkunum hjá Lützen og at varpa ljós á undirsjóvarlandsløgin í prentunum hjá listakvinnuni. Á henda hátt vísir ritroyndin eisini á, hvussu verkini hjá Lützen bróta frá føroyskum siðvenjum og eru ávirkað av surrealismuni.

Elinborg Lützen var fødd í Klaksvík í 1919 og flutti til Keypmannahavnar sum 18 ára gomul. Í árunum 1937-40 gekk hon á *Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder*, ein skúli í Keypmannahavn, sum hevði til endamáls at bøta um móguleikarnar hjá kvinnum at fáa akademiska upplæring innan myndlist og handverk. Eins og mangir aðrir føroyingar, búði Elinborg Lützen í Danmark undir 2. veraldarbardaga og hevði ikki móguleika at flyta aftur til Føroya orsakað av hertøkuni í Danmark. Tað var um hetta mundið, at hon gjørdist par við Sámal Joensen-Mikines, sum hon var gift við í árunum 1941-53 (Jákupsson 2019). Fleiri onnur føroysk listafólk so sum Ingálvur av Reyni, Jóannis Kristiansen, Frimod Joensen, Janus

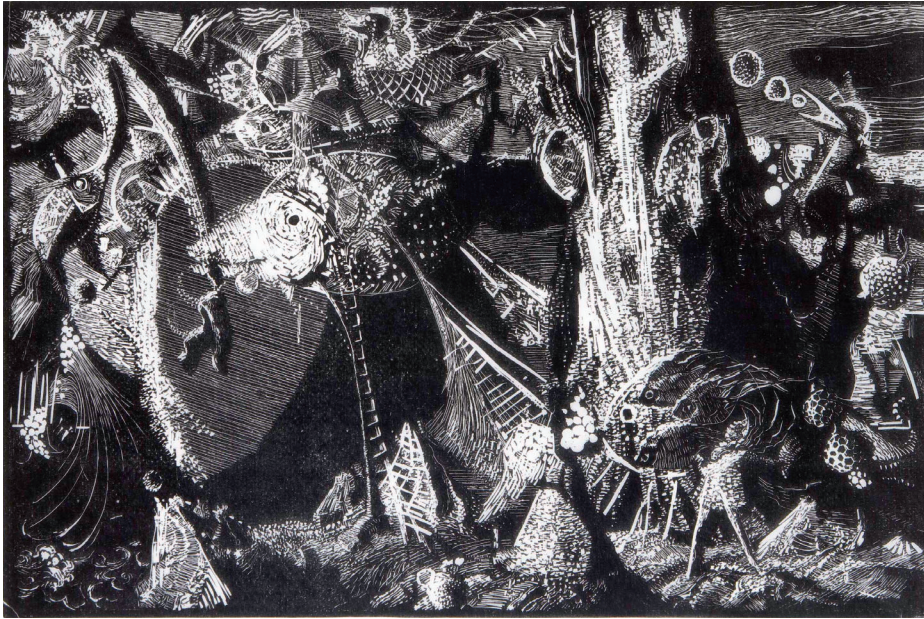
Kamban, Ingolf Jacobsen, og Ruth Smith búðu eisini í Keypmannahavn hesa tíðina. Tað var eisini tá, at listafólkini stovnaðu Listafelag Føroya, sum enn er virkið og hevur skipað fyri óteljandi, týðningarmiklum framsýningum við føroyskari list gjøgnum árin. Felagið gjørdist ein súla í føroyska listaumhvørvinum og stovnaði eisini Listaskálan, sum í dag er partur av Listasavni Føroya.

Hóast Lützen fór undir listaliga útbúgving longu í 1937, var tað ikki fyrr enn yvir tjúgu ár seinni, at hon byrjaði at arbeiða intenst við miðlinum, sum hon er best kend fyri í dag, nevnliga linoleumsprentinum. Í 1957-58 gekk hon á *Kunsthåndverksskolen i Bergen* í Noregi, har viðurkendi, grafiski listamaðurin Povl Christensen undirvísti henni. Í 1960 byrjaði listakvinnan at arbeiða við linoleumsprenti mestsum burturav, og hesum helt hon fram við restina av yrkisleiðini (Jákupsson 2019, 14.).

Millum linoleumsprentini hjá Elinborg Lützen er ein stórir partur landsløg og “ævintýrmyndir”. Meðan landslagsmyndirnar endurgeva bygdaløg og grannaløg í og umkring heimstaðin hjá listakvinnuni, Klaksvík, tykjast ævintýrmyndirnar at hava støði í fríum hugflogi. Hesar myndirnar vísa ikki nakað serføroyskt myndevni, men surrealistiskar hugaheimar.

Undirsjóvarheimar

Ævintýrligu prentini eftir Elinborg Lützen teljast millum sterkastu verkini hjá listakvinnuni og bróta frá restini av føroyskari list, sum varð gjørd um sama mundi. Besta dømi

[1] Elinborg Lützen: *Á havsins botni*, uttan árstal. Linoleumsprent, 45 x 65 cm. Listasavn Føroya.

upp á ævintýrmyndirnar hjá Elinborg Lützen eru, eftir mínum tykki, verkini *Á havsins botni* (ikki dagfest) **[1]** og *Ævintýrmynd II* (1973) **[2]**, sum vísa surrealistisk landsløg á havsins botni, har løgnar verur og skapils reika runt.

Bæði prentini vísa eina abstrakta sjón, har eitt sokkið skip og stórir klettir virka sum “pallmynd”. Ymisk sløg av fiskum, hvalspýggj og skeljadjórum eru til staðar í myndini, meðan amboð og lutir so sum ein fiskinót og ein togstigi minna okkum á lívið á landi (Jákupsson 2019). Hesir lutirnir tykjast eisini at sipa til eitt meiri abstrakt tilknýti millum ymiskar dimensjónir – eins og togstigin eisini knýtir hav og land saman. Ein stórir fuglur er í ovara, vinstra horni, meðan lítil menniskjaskapils standa á havbotninum og takast við ymiskt undrunarvert. Í prentinum *Á havsins botni* tykist ein maður at verja seg frá einum hópi av stórum flatfiskum, og í *Ævintýrmynd II* eru tveir figurar, ið líkjast konufólkum, hvørs langu flættur standa fastar í eini stórarri skel, sum tær draga við sær eftir havbotninum. Í *Ævintýrmynd II* sýnist kroppurin av einum grísi uttan høvd at flóta runt í sjónum, meðan skrokkurin av einum stórum fugli

kemur til sjóndar. Hesar ørkymlandi detaljurnar eru eisini til staðar sum memento mori – ein áminning um, at vit sleppa ikki undan deyðanum – sum Lützen ofta nýtti í prentum sínum (eitt annað dømið er prentið *Ævintýrmynd* (1973) **[3]**, har tríggar beinagrindir í hettu standa í fjøllunum). Umframt surrealistiska myndevnið í prentunum styrkja støddirnar á verunum í prentunum úr havsins botni um ta surrealistisku kensluna. Meðan fuglurin og ávísir fiskar eru risavaksin og fylla nógv í myndini, eru menniskjaskapilsini evarska lítil og til tíðir ring at fáa eyga á. Harumframt eru nógv púra abstrakt skap í myndunum, sum gera verkini rættiliga ring at avlesa. Hóast tað er ógjørligt at síggja, júst hvat øll skapini í hesum báðum prentunum eru, skapa tey eitt sterstakt og dreymakent huglag.

Burtursæð frá nøkrum fáum fleirlittum prentum frá 1970unum eru prentini hjá Elinborg Lützen svart-hvít. Hon er best kend fyri myrku prentini, har hon leggur so gott sum ongan skugga. Júst hetta kann eisini gera prentini trupul at veruliga síggja og skilja. Hetta styrkir tó samstundis um gátuførið og surrealistiska dámin í

[2] Elinborg Lützen: *Ævintýrmynd II*, 1973. Linoleumsprent, 42 x 63 cm. Listasavn Føroya.

prentunum. Í nógvum av prentum sínum brúkti Lützen bara heilt lítið av svertu fyri at fáa prentini grá heldur enn heilt svart. Henda effektin kom eisini til sjóndar, av tí at listakvinnan nýtti eina skeið úr horni fyri at føra prentið yvir á pappír, heldur enn at nýta eina prentressu. Hetta gjørdi arbeiðstilgongdina langa og strævna og úrslitaði eisini í, at eitt rættiliga avmarkað tal av eintøkum varð gjørt av prentunum, oftast 10-20 eintøk (Jákupsson 2019, 14). Tað er vert at nevna, at skeiðin hjá Elinborg Lützen, umframt tað mesta av prentingarútgerð hennara og fleiri linoleumsstokkar, skitsubøkur og uppritsbøkur vórðu latin Listasavni Føroya og eru at finna í goymsluni hjá savninum.

Lützen í “ótilvitskunar øki”

Tíverri er nøgdin av skrivligum tilfari, sum viðger Elinborg Lützen, ógvuliga avmarkað, og flestu tekstirnir um listakvinnuna fara ikki av álvara í dýpdina við verkum hennara, men hava heldur eitt biografiskt fokus. Í bókini *Sekel*, grundar Mikael Wivel (2011, 420) stutt um ævintýrmyndirnar hjá Lützen. Wivel (2011, 422) førir

fram, at Lützen er tað “mest fantastiska frásøgufólkið í føroyskari list”¹ og samanber hana við Pieter Breughel og Hieronymous Bosch, av tí at hennara myndir eru “mitt í millum tað surrealistiska og realistiska.”² Wivel (2011, 4022) skriar soleiðis um undirsjóvarprentini eftir Lützen:

Her hevur hon tvær tilgongdir. Antin gevur hon tí ein gindakendan dóm og hevur tey mest undranarverdu skapilsini lið um lið við fiskar og gággur – ella letur hon alt skrædna í einum slag av ørum hurlivasa, har tað ikki ber til at kenna myndeignið aftur.³

Hóast Wivel deilir undirsjóvarprentini hjá Lützen í tveir ymiskar bólkar, meti eg, at prentini fevna um *báðar* hesar tilgongdir, sum ikki eru so atskildar, sum Wivel annars ber fram. Bæði *Ævintýrmynd II* og *Á havsins botni* avmynda ógvuliga detaljeraðar verur og lutir, men tá tú hyggur nærri, innihalda prentini eisini nógv abstrakt element, sum eru ómøgulig at eyðmerkja. Samanrenningin av afturkenniligum myndeignum og abstraktum skapum saman við absurdu “pallmyndunum”, umframt

støddarforholdini á ymsu verunum, geva prentunum surrealistiskar eginleikar, sum eru óvanligir í føroyskari list, sum ofta bara verður fatað sum verandi miðsavnað um landslagsmyndir.

Í grein hansara í framsýningarkataloginum um Elinborg Lützen skrivar listamaðurin og fyrrverandi stjórin á Listasavni Føroya, Bárður Jákupsson (2019, 17), at: “[Lützen] fer inn á ótilvitskunnar øki, uttan at vit tó eiga at rópa hana surrealist”. Tíverri grundgevu ella útdjúpar Bárður Jákupsson ikki hesa útsøgnina. Tað er møguligt, at hann sipar til ta sannroynd, at ein stórir partur av verkunum hjá Elinborg Lützen eru landslagsmyndir og myndir av føroyskum bygdum. Hóast Lützen ikki arbeiddi við surrealismu burturav, er tað greitt, at fleiri av verkum hennara granska hugskot og møguleikar við eini surrealistiskari tilgongd.

Listaliga rørslan, sum vit kenna sum surrealisma, tók dik á seg í 20. øld og granskaði heilan við denti á dreymum og tí ótilvitaða. Surrealistisk listafólk hugsavnaðu seg millum annað um vakurleikan, sum var at finna í tí “óvæntaða og óunnliga, tí yvirsædda og tí óvanliga” (TATE, einki árstal).⁴

Í tí *Surrealistiska Manifestinum* (1924) allýsir André Breton (2010, 477) surrealismu sum eina:

Sálarliga automatismu í sínum reina formi, sum ein kann útrykkja – munnligt, skrivligt ella á einhvønn annan hátt – veruliga virkanarháttin av hugsan ígjøgnum. Dikterað av hugsan í fráveru av kontrol, ið er útint av fornufti og uttan nakra estetiska ella moralska søk.⁵

Nýta vit allýsingina hjá Breton, kunnu vit helst ikki kalla Lützen fyri surrealist. Sum vit vita um, arbeiddi hon ikki við automatismu í verkum sínum, og prentini hjá henni eru ikki “uttan nakra estetiska ella moralska søk”. Men hyggja vit at surrealismu ikki bara sum einari rørslu úr 20. øld, men heldur sum eina tvørsøguliga, listaliga tilgongd ella stíl, ber til at siggja og tulka listina hjá Elinborg Lützen gjøgnum eina surrealistiska linsu. Til dømis er tað týðiligt, at Lützen var upptikin av dreymum og tí ótilvitaða. Hetta kemur ikki einans til sjóndar í myndevnunum hjá listakvinnuni, men eisini í ávísum heitum, sum sipa til dreymar, so sum

[3] Elinborg Lützen: *Ævintýrmynd*, 1973. Linoleumsprent, 42 x 63 cm. Listasavn Føroya.

prentið *Undirsjóvar dreymamynd* (uttan árstal) (Ohr 2019, 53), sum vísir eina líknandi undirsjóvarmynd sum tær báðar, ið eg havi viðgjørt í hesi ritroyndini. Hesin denturin á tað ótilvitaða, umframt tær mongu, løgnu verurnar og óunnliga (ella “uncanny”) umhvørvið í myndunum, vísir týðiliga, at hon arbeiddi við tí surrealistiska í list síni.

Hóast undirsjóvarlandsløg ikki eru heilt vanligir karmar í surrealistiskari list, finnast fleiri víðagittir surrealistiskir málningar, sum avmynda vatn – antin hav, áir ella vøtn. Til dømis heimskenda myndin *Garden of Earthly Delights* (uml. 1500) eftir Hieronymus Bosch, har forvitnislig djór, menniskjaskapilsí, havfrýr og aðrar verur takast við ymiskt undrunarvert í einum urtagarði við áum og einum stórum vatni. Í málninginum *Disintegration of the Persistence of Memory* (1952) eftir Salvador Dalí siggja vit bæði upp um og undir vatnaskorpuna, har triggjar klokkur eru í ferð við at bráðna, ein stórus fiskur svimur, og abstrakt skap, ið líkjast múrsteinum ella missilum tykjast at flóta í vatninum. Ein kann ímynda sær, at Elinborg Lützen hevur sæð hesar (ella líknandi) víðagittu málningarnar og hevur fingið íblástur frá teimum. Harumframt var listakvinnan sum nevnt úr Klaksvík, sum er kendur sum fiskivinnubúur, so tað er eisini sannlíkt, at áhugi hennara í undirsjóvarviðurskiftinum stavar frá eignum nærumhvørvi.

Meðan landslagsmáling hevði verið siðvenja leingi, og føroyska abstrakta málningalistin mentist við rúkandi ferð mitt í tjúgundi øld, var mýtisk surrealisma ógvuliga avmarkað í føroyskari list í samtíðini hjá Elinborg Lützen. Eitt av listafólkunum í hennara samtíð, sum arbeiddi nakað við mýtiskari surrealismu var rithøvundurin og myndlistamaðurin William Heinesen (1900-1991), sum ofta lýsti ævintýrakendar verur, trøll og annað úr føroyskum sagnum. Men meðan verkini hjá Heinesen ofta snúgva seg um føroyska mentan og samfelag, vísa undirsjóvarprentini eftir Elinborg Lützen ikki á nakað serføroyskt. Eiheldur eru tey fullkomiliga abstrakt (hóast tey innihalda ávís abstrakt element). Á henda hátt skilja surrealistisku hugaheimarnir hjá Lützen seg frá listini eftir onnur føroysk listafólk um hetta mundið. Hesir surrealistisku hugaheimar hava eitt serstakt pláss í føroyskari listasøgu, og ávirkanin av

teimum kemur til sjóndar í listini hjá fleiri føroyskum samtíðarlistafólkum so sum Silju Strøm (f. 1987), Sigrun Gunnarsdóttur (f. 1950), og Edwardi Fuglø (f. 1965), hvørs málningar ofta avmynda margháttligar verur, løgin stóðdarforhold og onnur surrealistisk brá, ið minna um hugaheimin hjá Elinborg Lützen.

Føroyskað hevur Beinir Bergsson

VIÐMERKINGAR

- 1 Sitat á enskum: “[...] the most amazing storyteller in Faroese art.”
- 2 Sitat á enskum: “Her depictions fall midway between the surreal and the realistic.”
- 3 Sitat á enskum: “Here she has two approaches. Either she gives it the character of magic and has the most remarkable creatures appearing side by side with fish and clams—or else she lets it all rip in a kind of insane turbulence that puts any attempt to identify the subject to shame.”
- 4 Sitat á enskum: “[...] the unexpected and the uncanny, the disregarded and the unconventional.”
- 5 Sitat á enskum: “Psychic automatism in its pure state, by which one proposes to express – verbally, by means of the written word, or in any other manner – the actual functioning of thought. Dictated by the thought, in the absence of any control exercised by reason, exempt from any aesthetic or moral concern.”

BÓKMENTALISTI

- Breton, André. 2010. “First Manifesto of Surrealism”. Í *Art in Theory 1900-2000: An Anthology of Changing Ideas, New Edition*, Charles Harrison og Paul Wood ritstjórnaði, 477-453. Oxford: Blackwell Publishers.
- Jákupsson, Bárður. 2019. “Elinborg Lützen: Úr barndómsins heimi”. Í *Elinborg Lützen: Svart-hvítur gandur*, Nils Ohr ritstjórnaði, 11-23. Tórshavn: Listasavn Føroya.
- Jákupsson, Bárður. 2000. “Tað mýtiska landslagið”. Í *Myndlist í Føroyum*, 54-57. Tórshavn: Sprotin.
- TATE. n.d. “Surrealism”, *Art Terms* (online): <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/s/surrealism> (síðst vitjað 5. apríl, 2024).
- Ohr, Nils. 2019. *Elinborg Lützen: Svart-hvítur gandur*. Tórshavn: Listasavn Føroya.
- Wivel, Mikael. 2011. “At the bottom of the sea”. Í *Century: One Hundreds Years of Faroese Art*, Helgi Fossadal ritstjórnaði, 420-422. Tórshavn: Listasavn Føroya.